

Питання зарубіжної історії

УДК 257.2:94(4)»980/988»

О. П. Лахно

РЕЛІГІЙНІ РЕФОРМИ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО УПРОДОВЖ 980-ИХ РОКІВ НА СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

У статті проаналізовано спроби великого київського князя Володимира щодо проведення реформи язичницьких релігійних вірувань у 980-988 роках і як наслідок через «вибір віри» запровадження ним у Київській Русі християнства. Головну увагу приділено вибору князем релігійних альтернатив поміж усіх можливих на той час варіантів.

Ключові слова: Володимир Великий, князь, релігія, реформа, християнство, язичництво.

В історичній науці розглядаються чотири можливі релігійні альтернативи, поміж яких правляча еліта Київської Русі могла вибирати державну монотеїстичну релігію на зміну язичництву впродовж 980-их років. До них належать: іслам, іудаїзм, християнство західно-римського та греко-православного (східного, візантійського) обрядів. Разом із тим в історіографії мало зверталась увага науковців на існування п'ятої релігійної альтернативи – реформування язичництва до рівня монотеїстичної релігії Київської Русі. Спробуємо проаналізувати тогочасні перспективи реалізації кожної з існуючих тоді релігійних альтернатив для духовного розвитку середньовічної Київської держави.

Окреслена нами проблема «вибору віри» більш-менш детально описана в кількох історичних джерелах. Перш за все, це статті «Повісті минулих літ» (далі – ПМЛ) під 986 і 987 роками, які вміщують розповідь про т.зв. вибір (випробування) вір великим князем Володимиром і його оточенням [9].

По-друге, це повідомлення арабського вченого-природознавця та лікаря Шараф аз-Замана Тахіра ал-Марвазі (кінець XI – початок XII століття). По-третє, це записи перського письменника Мухаммада ал-Ауфі (перша половина XIII століття). Останні два автори описують події, пов'язані з направленням «царем русів» Буладмиром (Володимиром) послів до правителя Хорезма з метою з'ясування переваги ісламу [7, с. 68-69; 3, с. 233-235].

За час свого великого київського княжіння Володимир провів дві релігійні реформи на Русі: перша – язичницька (980 рік), друга – введення християнства (988 рік). Щодо першої релігійної реформи, то ПМЛ у статті під 980 роком (6488 рік від створення світу) розповідає так: «И нача княжити Володимеръ в Киевѣ единъ, и постави кумиры на холму внѣ двора теремнаго: Перуна древяна, а главу его сребрену, а усѣ златъ, и Хърса, Дажьбога, и Стрибога, и Симарьгла, и Мокошь. И жряху имъ, наричюще я богы, и привожаху сыны своя и дъщери, и

жряху бѣсомъ, и оскверняху землю требами своими. И осквернися кровьюми земля Руска и холмо-тъ...» [9, с. 37].

Подібним чином проводилася язичницька реформа і в Новгороді – «другій столиці» Київської Русі: «Володимеръ же посади Добрыну, уя своего, в Новъгородѣ. И пришедъ Добрына Ноугороду, постави кумира над рѣкою Волховомъ, и жряху ему людье ноугородьстии аки богу» [9, с. 37].

У науковій літературі є твердження, що основою та змістом язичницької реформи 980 року було проголошення князівсько-дружинного бога-покровителя Перуна загальнодержавним «богом богів», верховним божеством країни. У цьому проявилася чітко виражена монотеїстична спрямованість цієї реформи, що жодним чином не може применшити її значимість напередодні хрещення Київської Русі [1, с. 201-266].

Таким чином, як бачимо, до відомих чотирьох релігійних альтернатив для Русі кінця X століття необхідно долучити й п'яту – т. зв. «Перунову альтернативу», яку науковці до цього часу майже не помічали [1, с. 204-207].

Історіографія проблеми прийняття християнства на східнослов'янських землях ґрунтується на таких позиціях:

1) Київська Русь історично зумовлено повинна була прийняти хрещення виключно з Візантії (тобто християнство греко-православного (східного) обряду);

2) східнослов'янське язичництво начебто вже вичерпало свої внутрішні ресурси, перестало задовольняти запити суспільного та державного розвитку країни і повинне було бути відкинуте (тобто п'ята конфесійна альтернатива для духовного розвитку Русі навіть не розглядалася).

Зокрема, останнє твердження сформулював ще С.М.Соловйов. Панування язичництва на початку великого князювання Володимира було нетривалим, оскільки «руське язичництво, – писав російський історик, – було настільки бідне, бліде, що не могло з успіхом вести суперечку з жодною релігією, яка мала місце в південно-східних областях тогочасної Європи, а тим більше з християнством; активність Володимира та Добрині на початку їх влади, поставлення розфарбованих кумирів, постійні жертви виходили з бажання підняти якоесь язичництво, дати йому засоби хоч щось протиставити іншим релігіям, які применшували його своєю величчю; але ці спроби, ця активність й призвели до падіння язичництва...» (тут і далі переклад з російської мови наш. – О. Л.) [12, с. 169].

На думку автора В.М.Топорова, «слов'янська язичницька релігія, особливо на Русі наприкінці X століття, знаходилася в стані глибокої кризи. Досить слабкі зв'язки між членами пантеону, рихлість і приблизність самого складу його, насамкінець, лише часткова антропоморфізація богів, не зовсім відокремлених від природних сил (що робить саме поняття бога при застосуванні до більшості «божеств» відносним), – все це зумовило не лише зовнішню, але й внутрішню поразку язичництва» [13, с. 68].

У цілому в ранньому середньовіччі проблема вибору державної релігії між західно-римським і візантійсько-православним обрядами при християнізації гостро стояла для багатьох країн та народів Центральної, Південно-Східної й Східної Європи, а, перш за все, для слов'ян.

«Проблема вибору перед правителями центральноєвропейських і балканських країн, – писали Г.Г.Літаврін і Б.М.Флоря, – була не в наданні переваги тій чи іншій новій релігії, а у виборі між двома головними християнськими релігійними центрами, від одного з яких необхідно було прийняти нову віру», тобто у виборі між Римом та Константинополем. «Але й так питання стояло далеко не для всіх цих країн». Для Карантанії, Чехії, Польщі та Полаб'я прийняття християнства від латинської церкви було наперед визначено «всією системою зовнішніх зв'язків і міжнародних відносин тієї епохи». «Деякою мірою можливість вибору між західноримською та східнохристиянською церквою відкривалася перед хорватською й сербською знаттю, і значною мірою вільно цей вибір був зроблений правлячими верхами Болгарії та мадярських князівств...» [6, с. 239].

«Істотно іншою проблема вибору, – підкреслювали Г.Г.Літаврін і Б.М.Флоря, – стояла перед правителями Давньої Русі, яка межувала не лише з християнськими, але й з мусульманськими країнами». Далі ці та інші дослідники перелічували причини, за якими не іслам, а християнство стало реальним «вектором конфесійного вибору» [6, с. 240; 8, с. 112; 3, с. 69-70].

Разом з тим в історіографії можна зустріти твердження про невичерпність ресурсів язичництва напередодні введення християнства. Так, на думку Г.М.Філіста, «давньоруська релігійна система не залишалася незмінною, поступово пристосовуючись до потреб ранньофеодальної держави». Формувалася релігія, здатна з часом забезпечити ідеологічні потреби київської феодальної знаті, свідченням чого є перша релігійна реформа князя Володимира: «Формується єдине вчення, святково-обрядовий комплекс, посилюється жрецтво, тобто робиться все для перетворення ранньонаціональної релігії в рафіновану національну релігію» [14, с. 120-121]. Але Г.М.Філіст далі писав: «Проведенням релігійної реформи Володимир лише на короткий час уповільнив, але не зупинив процес проникнення християнства на Русь» [14, с. 122].

Більш послідовним з цього питання був учений Ю.В.Кривошеєв: «Язичництво на момент охрещення не лише не вичерпало себе, але й ще мало досить могутній потенціал для подальшого руху» [5, с. 22]. Але в подальшому ця історіографічна лінія в спеціальній літературі розвитку не дістала. Хіба що за винятком ученого Л.М.Гумільова, який відзначав, що Володимирові Великому «можна було примкнути до нового, щойно сформованого культу Перуна». Історик далі все ж таки відкинув цей варіант, оскільки він не задовольняв «серцям народу» [2, с. 374].

Згідно з офіційною історіографією велику роль у виборі віри князем Володимиром Великим відігравав договір з Візантією про руську військову допомогу імператорові Василю II у боротьбі зі своїм суперником Вардою Фокою, котрий очолював антиімператорське повстання на сході імперії. Як'я Антиохійський про це писав так: «І закінчилися його (Василя II. – О. Л.) багатства, і змусила його потреба надіслати до царя русів – а вони його вороги, – щоб просити їх допомогти йому в його становищі. І погодився він на це. Й уклали вони поміж собою договір про поріднення, й одружився цар русів на сестрі царя Василя після того, як він поставив йому умову, щоб він охрестився та весь народ його країни...» [11, с. 23-24; 3, с. 232].

За згаданим договором київський великий князь Володимир надав допомогу візантійському імператорові Василю II багатотисячним загоном (переважно

варяг), який у 987 році або навесні 988 року прибув до Константинополя. Саме загін руських воїнів відіграв вирішальну роль у перемозі імператорських військ біля Хрисополя в 988 році та біля Авідоса (13 квітня 989 року). В свою чергу київський князь вимагав виконання Візантією свого зобов'язання згідно з договором – шлюбу Володимира із сестрою імператора Анною. А.Поппе про це писав так: «Цей язичницький князь... отримав такий шлюбний союз, про який більшість християнських правителів не могли навіть і мріяти... Рішення про прийняття нової віри у світлі очікуваних відносин з візантійським імператором було особливо значним. Руський князь, ставши християнином, не лише ставав членом європейської сім'ї правителів, але одразу ж дякуючи народженій у багряній палаті цариці-дружині займав почесне місце в цій ієрархії» [10, с. 272].

Подальші події показали, що ні імператор Василій II, ні його сестра Анна не поспішали зі шлюбом, обіцянним Володимирові. Тому київський великий князь здійснив похід на Корсунь (Херсонес), центр візантійських володінь у Криму, провівши облогу та згодом пограбував його. Тільки після того, як Корсунь після пограбування було повернено руським князем Візантійській імперії як шлюбний викуп, Анна стала дружиною київського правителя. А.Поппе, Г.Поскальські, Л.Мюллер, В.Водов, М.Арранц висловили думку, що в цьому випадку князь Володимир уже виступав не як суперник, а як союзник Візантійської імперії, придушуючи повстання херсонітів проти свого імператора [10, с. 252-266, 278-279; 4, с. 397-398].

Одразу ж після захоплення Херсонеса (Корсуня) київським князем туди прибула з Константинополя принцеса Анна, шлюб із котрою став для Володимира важливою зовнішньою та внутрішньополітичною перемогою [9, с. 50].

Таким чином, узяття Херсонеса, яке відбулося між 7 квітня і до 27 липня 989 року відповідно до поширеного датування в історіографії [10, с. 244; 4, с. 214-217], означало остаточний «вибір віри» на користь прийняття в загальнодержавному масштабі християнства греко-православного (східного) обряду з Візантії.

Отже, прийняття Київською Руссю державною релігією християнства з Візантійської імперії впродовж 980–990-их років не було наперед визначеним чи неминучим актом, а тим більше єдиним варіантом подальшої еволюції східнослов'янської держави. Великий київський князь Володимир та його найближче оточення мали п'ять альтернатив релігійного розвитку. І не останнє місце поміж них займала язичницька («Перунова») альтернатива. Виходячи з методу історичної аналогії, можемо побачити перспективність подальшої еволюції язичництва на прикладі утворення (перша половина XIII століття) та швидкого розвитку Великого князівства Литовського, де язичницька державна релігія тривалий час (до кінця XIV століття) співіснуватиме з християнством багатьох європейських держав.

Список використаної літератури

1. Васильев М.А. Язычество восточных славян накануне введения христианства: Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром. Языческая реформа князя Владимира / М.А.Васильев. – М.: Индрик, 1999. – 328 с.
2. Гумилёв Л. Выбор веры / Л.Гумилёв // Истоки '89: Альманах. – М., 1989. – С. 372-386.
3. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия. – Том 2: Византийские источники. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 1999. – 384 с.

4. Карпов А.Ю. Владимир Святой / А.Ю.Карпов. – М.: Молодая гвардия, 1997. – 446 с.
5. Кривошеев Ю.В. Религия восточных славян накануне крещения Руси / Ю.В.Кривошеев. – Ленинград: Знание, 1988. – 32 с.
6. Литаврин Г.Г., Флоря Б.Н. Общее и особенное в процессе христианизации стран региона и Древняя Русь / Г.Г.Литаврин, Б.Н.Флоря // Принятие христианства народами Центральной и Юго-Восточной Европы и крещение Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 235-262.
7. Новосельцев А.П. Восток в борьбе за религиозное влияние на Руси / А.П.Новосельцев // Введение христианства на Руси. – М.: Мысль, 1987. – С. 55-77.
8. Новосельцев А.П. Принятие христианства Древнерусским государством как закономерное явление эпохи / А.П.Новосельцев // История СССР. – 1988. – №4. – С. 97-122.
9. Повесть временных лет / Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д.С.Лихачева. Под ред. В.П.Адриановой-Перетц. 2-е изд., испр. и доп. – СПб.: Наука, 1996. – 667 с.
10. Поппэ А. Политический фон крещения Руси (Русско-византийские отношения в 980-989 годах) / А.Поппэ // Как была крещена Русь. – М.: Политиздат, 1988 // Режим доступа: http://www.krotov.info/lib_sec/16_p/op/pe_1990.htm
11. Розен В.Р. Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского / В.Р.Розен. – СПб.: ИРАН, 1883. – 638 с. // Режим доступа: <http://history-fiction.ru/get-book-file.php?id=2628>
12. Соловьев С.М. Сочинения: В 18 кн. / С.М.Соловьев. – М.: Голос; Колокол-Пресс, 1993. – Кн. I: История России с древнейших времен. – Т. 1-2. – 768 с.
13. Топоров В.Н. Предистория литературы у славян: Опыт реконструкции: Введение к курсу истории славянских литератур / В.Н.Топоров. – М.: РГГУ, 1998. – 319 с.
14. Филист Г.М. Введение христианства на Руси: предпосылки, обстоятельства, последствия / Г.М.Филист. – Минск: Беларусь, 1988. – 252 с.

А. П. Лакно

РЕЛИГИОЗНЫЕ РЕФОРМЫ ВЛАДИМИРА ВЕЛИКОГО НА ПРОТЯЖЕНИИ 980-БЫХ ГОДОВ НА ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ ЗЕМЛЯХ

В статье анализируются попытки великого киевского князя Владимира по вопросу проведения реформы языческих религиозных верований в 980-988 годы и как следствие через «выбор веры» введение им в Киевской Руси христианства. Главное внимание уделено выбору князем религиозных альтернатив среди всех возможных на то время вариантов.

Ключевые слова: Владимир Великий, князь, религия, реформа, христианство, язычество.

О. P. Lakhno

THE RELIGIOUS REFORMS OF VLADIMIR THE GREAT ON THE EASTERN SLAVIC LANDS IN THE 980S

The author considers the attempts of Vladimir, the Grand Prince of Kiev, to reform the pagan religious beliefs in 980-988 and, as a consequence, his introduction of Christianity in Kievan Rus' by "choice of faith". The main attention is paid to the Prince's choice of the religious alternatives from all the possible options at the time.

Keywords: Christianity, Vladimir the Great, prince, religion, reform, paganism.

Надійшла до редакції 19 вересня 2012 року